

“อุทธานุภาพพระโมคคัลลาน์ปราบพญานันโทฯ” ในหนังสือสมุดไทย
เรื่องนันทอุปนันตสูตรคำหลวง

“Phra Moggallana’s Almighty to Defeat Phaya Nantho”

in Thai Manuscript entitled Nanthopanathasut Khamluang^๑

จูไรรัตน์ ลักษณะศิริ^๒

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทอุปนันตสูตรคำหลวงใน ๒ ประเด็น ได้แก่ คุณสมบัตินามธรรมของพระโมคคัลลานะที่ทำให้ท่านเป็นผู้เหมาะสมที่สุดในการปราบพญานันโทปนนท และหลักธรรมสำคัญที่ช่วยให้ท่านสามารถทรมานพญานันโทปนนทได้สำเร็จ ผลการศึกษาพบว่า คุณสมบัตินามธรรมสำคัญของพระโมคคัลลานะที่ทำให้ท่านเป็นผู้เหมาะสมที่สุดในการปราบพญานันโทปนนทคือ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญาญา ๖ ส่วนหลักธรรมสำคัญที่ช่วยให้ท่านสามารถทรมานพญานันโทปนนทได้สำเร็จคือ อิทธิบาท ๔ คุณสมบัตินามธรรมทั้ง ๓ ประการสะท้อนให้เห็นว่า พระโมคคัลลานะเป็นผู้เหมาะสมที่สุดในการปราบพญานันโทปนนทผู้มีฤทธิ์อันร้ายกาจ อันเป็นเหตุผลสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้ท่านเป็นเอตทัคคะด้านมีฤทธิ์มาก และด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔ อย่างสม่ำเสมอจึงช่วยให้พระโมคคัลลานะสามารถละพศของพญานันโทปนนทให้มีสัมมาทิฐิได้ในที่สุด

คำสำคัญ : นันทอุปนันตสูตรคำหลวง, พระโมคคัลลานะ, คุณสมบัตินามธรรม, หลักธรรม

Abstract

This research aims to study Thai manuscript entitled Nanthopanathasut Khamluang in two aspects: the moral qualities which enable Phra Moggallana to be the right one to defeat Phaya Nanthopanatha and the moral principles which empower him to successfully torture Phaya Nanthopanatha. The findings illustrate that the significant moral qualities which enable him to be the most appropriate person to subdue Phaya Nanthopanatha are Paṭisambhidā 4, Vimokkha 8,

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาเรื่องนันทอุปนันตสูตรคำหลวงฉบับสมุดไทยของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์”

^๒ รองศาสตราจารย์ประจำสาขาการสอนภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

and Abhiññā 6. As for his moral principles, there are 4 Iddhipāda. Those three moral qualities reveal that Phra Moggallana is the most suitable one to defeat that vicious Nanthopanatha. That is the reason why Lord Buddha praised him the greatest master of power. His constant maintenance of 4 Iddhipāda really enables him to ultimately lead disobedient Nanthopanatha back to Sammāditṭhi (righteousness).

Keywords : Nanthopanathasut Khamluang, Phra Moggallana, moral qualities, moral principles

บทนำ

นันทโพนันทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐาสุริยวงศ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๕ ขณะทรงผนวชเป็นพระภิกษุ พรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีแปลจากภาษาบาลีเรื่อง “พระบาฬีนนโพนันทสูตร” ของพระพุทธสิริเถระ มีเนื้อหาตรงกับคาถาบทที่ ๗ ของชัยมงคลคาถาหรือบทสวดพาหุง เนื้อหาตอนนี้นำถึงพระพุทธเจ้าทรงให้พระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายไปปราบพญานันโพนันทนาคราชผู้มีฤทธิ์ร้ายกาจ และมีมิถิลาทิฐิมาก

เนื้อหาของเรื่องมีความน่าสนใจหลายประการ กล่าวคือ เรื่องนี้เป็นหนึ่งใน ๗ เรื่องของชัยมงคลคาถาหรือบทสวดพาหุงซึ่งกล่าวถึงชัยชนะ ๘ ประการของพระพุทธเจ้า ได้แก่ การชนะพญาวสวัตติมารด้วยทาน การชนะอาฬวกยักษ์ด้วยขันติ การชนะชังนาพาคีรีด้วยเมตตา การชนะองคฺติมัลด้วยฤทธิ์ การชนะนางจิญจมาณวิกาด้วยขันติ การชนะสัจจนิกรณต์ด้วยปัญญา การชนะพญานันโพนันทนาคราชด้วยการแสดงฤทธิ์ และการชนะท้าวพกาพรหมด้วยญาณ จะเห็นได้ว่าชัยชนะของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้งเป็นชัยชนะที่พระองค์ทรงกระทำด้วยเองทั้งสิ้น ดังเช่น ทรงชนะกองทัพของพญาวสวัตติมารด้วยมหาสมุทรน้ำทักษิโณทกที่ทรงหลังให้เป็นทานในทุกพระชาติก่อนตรัสรู้ ทรงชนะอาฬวกยักษ์ด้วยขันติธรรมไม่โกรธตอบพญายักษ์ที่มีจิตหยาบกระด้าง ทรงชนะชังนาพาคีรีที่ตกมันและพุ่งเข้าทำร้ายพระองค์ด้วยการแผ่พระเมตตาบารมีให้พญาชังงบลลง เป็นต้น มีเพียงการทรมานพญานันโพนันทะเท่านั้นที่ทรงใช้ให้พระโมคคัลลานะเป็นผู้ทรมานแทนพระองค์

นอกจากนี้เนื้อความในเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ขณะที่พระสาวกองค์ต่าง ๆ เช่น พระมหาวิภูษิตและพระภัททิยะเข้าไปทูลขอพระอนุญาตพระพุทธเจ้าเพื่อจะทรมานพญานันโพนันทะ แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอนุญาตพระสาวกองค์อื่นนอกจากพระโมคคัลลานะเท่านั้น ดังตัวอย่างข้อความต่อไปนี้

๑ อนุภุมเนน สพเพ เถรา อฏฐายาสนา ตสฺส ทเมศฺ ภควโต อาโรเจสุ ๑ ในกาลนั้น อันว่านิกพระมหาเถรานุเถร อันเป็นพระชินนทรโอรส กกราบทูลด้วยบททวารมาน พระญาบาลอิศรา โดยพระรชานุกรรม ๑ นาปี ภควา อนุชานานิ ๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกาภิวาท บมิได้อนุญาตให้ทรมานแก่พุทธบริวารอันทูลนั้น

๑ อถาวสานเน มหาโมคคัลลานเถโร อหํ ทเมมินิ ภนุเตติ อาท ๑ ในกาลกษณนั้น อันว่าพระมหาเถรโมคคัลลัน กเปล่งออกซึ่งอวสานวาจา แห่งพระสาวกทั้งหลาย ชกกราบถวายบังคมทูลพระสรรเพชญ์ ข้าแต่สมเด็จพระพุทธอยู่เกล้า ข้าพระพุทธเจ้าทวรมานนโทपालพยศรีชัย ให้หายจากมารรคมฤัจฉา ให้คลายจากฤทธานุภาพ แลพยศอันหยาบอันร้าย ด้วยอุบายข้าพุทธรองค อันมีประสงฆ์นี้เถอดฤ

๑ ทเมหิ โมคคัลลานาติ ภควา อนุชานาติ ๑ ในกาลนั้น อันว่าสมเด็จพระโลกคุรุง อุคฺคกเดชมหิมา พรหมมึนทรามรณรคณ สกลไตรโลกยนาถา ผู้เป็นพระชนกาทิราช กอนุญาตแก่พระโมคคัลลัน ด้วยพระพุทธฎีกาบรร ว่าตุกรมมหาโมคคัลลัน ท่านจทวรมานนาคราชา กตามปรารถนาแห่งท่านเทอญ

(หน้าต้น ๕๑ บรรทัด ๕ - หน้าปลาย ๑ บรรทัด ๒)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีพระเถรานุเถรองค์อื่น ๆ ที่ทูลขอทรมานพญานันโทปนันทะ แต่พระพุทธเจ้าก็มิได้ทรงอนุญาต กระทั่งพระโมคคัลลันจะทูลขอเป็นผู้ทรมาน พระองค์จึงทรงอนุญาต

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงน่าสนใจว่า เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงโปรดให้เฉพาะพระโมคคัลลันจะเป็นผู้ทรมานพญานันโทปนันทะ คุณสมบัติข้อใดของท่านจึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเหมาะสมที่สุดในการปราบพญานันโทปนันทะ และพระโมคคัลลันจะใช้หลักธรรมข้อใดในการปราบพญานันโทปนันทะ จนทำให้พญานาคราชละจากมิจฉาทิฐิมาสู่สัมมาทิฐิ และถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทั้งนี้ได้ศึกษาเรื่องนันทโทปนันทสูตรคำหลวงจากสมุดไทยขาว ฉบับอักษรไทยและอักษรขอมของหอสมุดแห่งชาติ

เนื้อเรื่องย่อของเรื่องนันทโทปนันทสูตรคำหลวง

นันทโทปนันทสูตรคำหลวงมีเนื้อหากว่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขตวันวิหารในกรุงราชคฤห์ อนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลอาราธนาเชิญพระองค์พร้อมด้วยพระอรหันตสาวกอีก ๕๐๐ องค์ไปรับบิณฑบาตที่เรือนของตนในเช้าวันรุ่งขึ้น ขณะเวลาใกล้รุ่งพระพุทธเจ้าทรงตรวจดูโลกธาตุ มีพญานันโทปนันทะเข้ามาในข่ายพระญาณ จึงทรงทราบว่า พญานาคราชตนนี้มีมิจฉาทิฐิมาก แต่ก็สามารถสั่งสอนให้ละมิจฉาทิฐิเข้าถึงพระรัตนตรัยได้ เมื่อเวลารุ่งเช้าจึงทรงนำเหล่าพระสาวกเหาะไปบนอากาศมุ่งหน้าไปยังเทวโลก ทิศที่อยู่ของพญานันโทปนันทะ ฝ่ายพญานาคราชแลเห็นว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวกจะเหาะมาเหนือปราสาทของตน ผุนใต้เท้าก็จะเรียรายลงมา ก็บังเกิดมิจฉาทิฐิ สำคัญตนว่าเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ จึงแสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการจำแลงกายเป็นนาคราชตัว

4 วารสารมนุษยศาสตร์ ฉบับบัณฑิตศึกษา

ใหญ่เข้าพันเขาพระสุเมรุไว้เจ็ดรอบและแผ่พังพานบังโลกธาตุนมิดมิดเพื่อขวางทางไม่ให้พระพุทธรูปเจ้าเสด็จผ่าน พระสาวกองค์ต่าง ๆ ทูลขอเป็นผู้ปราบพญานันโทปนันทะ แต่พระพุทธรูปเจ้าก็ไม่ทรงอนุญาต ทรงให้เฉพาะพระโมคคัลลานะเท่านั้นเป็นผู้ไปปราบ จึงเกิดการต่อสู้ครั้งใหญ่ระหว่างพญานันโทปนันทะและพระโมคคัลลานะ ในที่สุดพญานาคราชก็มีอายุได้ จึงยอมจำนนและละมิจชาติเข้าสู่ไปเฝ้าพระพุทธรูปเจ้าและถือเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

เนื้อหาของเรื่องนันทะพญานันโทปนันทะทูลคร่ำครวญนี้ มุ่งนำเสนอหลักธรรมสำคัญว่าความเห็นผิดหรือมิจชาติที่ไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ มีเพียงความเห็นชอบหรือสัมมาทิฐิเท่านั้นที่จะนำไปสู่พระนิพพาน

ในการทรมานพญานันโทปนันทะ พระโมคคัลลานะได้ใช้วิธีการแสดงฤทธิ์หลายครั้ง สามารถสรุปได้ทั้งสิ้น ๗ ครั้ง ดังนี้

ตารางที่ ๑ การทรมานพญานันโทปนันทะ ๗ ครั้งของพระโมคคัลลานะ

ครั้งที่	การแสดงฤทธิ์ของพญานันโทปนันทะ	วิธีปราบของพระโมคคัลลานะ
๑	พญานันโทปนันทะเนรมิตกายให้ใหญ่เข้าพันเขาพระสุเมรุ ๗ รอบ และแผ่พังพานทำให้เทวโลกมิดมิด	พระโมคคัลลานะเนรมิตกายเป็นพญานาคให้มีขนาดใหญ่และยาวกว่าพญานันโทปนันทะสองเท่า แล้วเข้าพันทับถึง ๑๔ รอบ ทำให้ร่างพญานันโทปนันทะบีบแบนจนเหลือไหลเป็นสายคั่งการคั้นเอาน้ำมันงา
๒	พญานันโทปนันทะบังหวนควัน (พ่นควัน) ไปทั่วทุกทิศ ทำให้มีคดลุ่มไปทั่วแสน โภคิจักรวาล	พระโมคคัลลานะพญานาคแปลงบังหวนควันได้ตอบ
๓	พญานันโทปนันทะโพลงไฟ (พ่นไฟ) แต่มีอาจทำอันตรายพระโมคคัลลานะได้แม้แต่เส้นขน	พระโมคคัลลานะพญานาคแปลงโพลงไฟตอบได้ ทำให้พญานันโทปนันทะร้อนดั่งเหล็กที่ถูกเผาบนเต้าหลอม
๔	พญานันโทปนันทะกล่าวบริภาษพระโมคคัลลานะว่ากระทำการหยาบช้าและขอให้คืนสู่สภาพสมณะเช่นเดิม	พระโมคคัลลานะเนรมิตกายกลับสู่สภาพปกติ แล้วสั่งสอนที่พญานาคราชกล่าวคำหยาบดูหมิ่นพระพุทธรูปเจ้า เหตุเพราะมีมิจชาติและเป็นสัตว์เดรัจฉาน จึงไม่รู้จักพระพุทธรูปเจ้า พระสาวก บิณฑามารดา และอุปัชฌายาจารย์ จากนั้นจึงเดินเข้าออกช่องหูและช่องจมูกพญานันโทปนันทะ
๕	พญานันโทปนันทะถูกทรมานจึงกล่าวบริภาษพระโมคคัลลานะว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีเมตตา และจึงลงพระเถระเจ้าให้เข้าไปในปากตนเพื่อหวังจะเคี้ยวให้ตาย	พระโมคคัลลานะกล่าวสั่งสอนว่าการกระทำนี้กระทำด้วยความรักและความเมตตา ดูบิณฑามารดาและอาจารย์เอ็นดูต่ออนุตรและศิษย์ จากนั้นจึงเข้าไปในปากและเดินจงกรมในท้องของพญานันโทปนันทะ

ตารางที่ ๑ การทรมานพญานันโทปนันทะ ๗ ครั้งของพระโมคคัลลานะ (ต่อ)

ครั้งที่	การแสดงฤทธิ์ของพญานันโทปนันทะ	วิธีปราบของพระโมคคัลลานะ
๖	พญานันโทปนันทะแสวงเชิญให้พระโมคคัลลานะออกจากปากเพื่อหวังเลียหัวให้ตาย แต่พระเถระเจ้ารู้เท่าทันและออกจากปากได้ทันท้วงที่พญานาคราชจึงพ่นลมใส่หัวทำลายพระโมคคัลลานะให้เป็นจุน	พระโมคคัลลานะออกจากท้องพญานันโทปนันทะในทันที และเข้ามานสมาบตีป้องกันลมของพญานันโทปนันทะ
๗	พญานันโทปนันทะรู้ว่าสู้ไม่ได้ จึงแปลงกายให้เล็กละเอียดแล้วหนีไป	พระโมคคัลลานะแปลงกายเป็นพญาครุฑบินติดตามทำให้พญานันโทปนันทะหวาดกลัวจนละพยศ

การทรมานพญานันโทปนันทะของพระโมคคัลลานะดังสรุปในตารางข้างต้นนี้ ทำให้เห็นถึงคุณสมบัติทางธรรมที่สำคัญของพระโมคคัลลานะที่ทำให้ท่านเหมาะสมที่สุดในการเป็นผู้ทรมานพญานันโทปนันทะ และแสดงให้เห็นหลักธรรมที่ท่านใช้ในการปราบพญานันโทปนันทะด้วย ดังจะได้กล่าวอย่างละเอียดต่อไป

คุณสมบัติทางธรรมที่สำคัญของพระโมคคัลลานะในการทรมานพญานันโทปนันทะ : ธรรมเครื่องสิ้นอาสวะ

การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระโมคคัลลานะไปทรมานพญานันโทปนันทนาคราชตามที่ทูลขอ เพราะพระองค์ทรงทราบได้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า พญานาคราชมีฤทธานุภาพมากและทรงเห็นว่ามีแต่พระโมคคัลลานะเท่านั้นที่จะทรมานได้ เพราะทรงทราบขอบเขตความรู้และความสามารถของพระโมคคัลลานะเด็ดที่ละผู้มีฤทธิ์ว่า สามารถปราบทิวของพญานาคราชได้ เพราะมีคุณสมบัติ ๓ ประการ ได้แก่ เป็นผู้มียุติธรรม ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖ ซึ่งรวมเรียกว่า “ธรรมเครื่องสิ้นอาสวะ” ความสามารถของพระมหาเถระองค์นี้ปรากฏข้อความในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เรื่องมหาโมคคัลลานเถรปาทานที่ ๔ (๒) ว่าด้วยบุพจริยาของพระมหาโมคคัลลานะ ดังนี้

ในกัปหาประมาณมิได้แต่กัปนี้ เราสั่งสมกรรมใดไว้ เราได้บรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้น
โดยลำดับ เป็นผู้บรรลุถึงธรรมเครื่องสิ้นอาสวะแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์
๘ และอภิญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า เราทำเสร็จแล้ว ฉะนั้นแล

(พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาคที่ ๑ หน้า ๔๘๖)

จากข้อความในพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อปทาน ข้างต้น จะเห็นว่า พระโมคคัลลานะเป็นพระมหาสาวกที่มีความรู้ความสามารถทั้งทางธรรมและทางฤทธิ์ เหมาะสมที่จะเป็นผู้ทรมานพญานันโทปนันทนาคราชให้พ้นจากความเห็นผิดและพยศร้าย คุณวิเศษอันถึงพร้อมของพระโมคคัลลานะทั้ง ๓ ประการข้างต้นมีรายละเอียดดังนี้

๑. ปฏิสัมภิกา ๔

พระธรรมปิฎก (๒๕๔๖, หน้า ๑๒๑) ได้อธิบายคำว่า ปฏิสัมภิกาไว้ในพจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมไว้ว่า หมายถึง ปัญญาแตกฉานซึ่งเป็นการสั่งสอนผู้อื่น มี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) **อรรถปฏิสัมภิกา** คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถและในความหมาย สามารถอธิบายขยายความข้อธรรมได้ ๒) **ธัมมปฏิสัมภิกา** คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม สามารถสรุปข้อธรรมเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ ๓) **นิรุตติปฏิสัมภิกา** คือ ปัญญาแตกฉานในภาษา รู้ศัพท์ และภาษาต่าง ๆ ๔) **ปฎิภาณปฏิสัมภิกา** คือ ปัญญาแตกฉานในปฎิภาณ มีไหวพริบ แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันที่วาทะและเหตุการณ์

เมื่อพิจารณาคุณวิเศษทั้ง ๔ ประการข้างต้น จะเห็นว่าพระโมคคัลลานะเป็นผู้มีธรรมะข้อปฏิสัมภิกาททั้ง ๔ ข้อในการทรมานพญานันโทปนันทะ ดังปรากฏในเหตุการณ์ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒ คุณสมบัติด้านปฏิสัมภิกาของพระโมคคัลลานะ

คุณสมบัติด้านปฏิสัมภิกา	เหตุการณ์
อรรถปฏิสัมภิกา และ ธัมมปฏิสัมภิกา เหตุการณ์นี้แสดงความสามารถของพระโมคคัลลานะในการสั่งสอนพญานันโทปนันทะที่กล่าวบริภาษพระพุทธเจ้าด้วยหลักธรรม ทั้งอธิบายขยายความและสรุปข้อธรรมตลอดจนเปรียบเทียบหลักธรรมให้เข้าใจ	เทศนาหลังการทรมานครั้งที่ ๓ พระโมคคัลลานะเทศนาธรรมแก่พญานันโทปนันทะให้เลิกดูหมิ่นพระพุทธเจ้า บิดามารดา สมณะพราหมณ์ และอุปัชฌาจารย์ซึ่งเป็นผู้มีคุณ เพราะการกระทำดังกล่าวถือเป็นมิฉลาทิจู เทศนาหลังการทรมานครั้งที่ ๔ พระโมคคัลลานะเทศนาธรรมแก่พญานันโทปนันทะให้เข้าใจว่าการทรมานครั้งนี้มิได้กระทำด้วยโทสะหรือความเกลียดชัง แต่ทำด้วยความเมตตาเช่นเดียวกับบิดามารดาหรือครูอุปัชฌาย์กระทำแก่ลูกและศิษย์ เพื่อให้พญานันโทปนันทะมีจิตอ่อนน้อมนำสู่พระพุทธศาสนา และดำเนินตามแนวทางมรรคมีองค์แปด
นิรุตติปฏิสัมภิกา พระโมคคัลลานะมีปัญญาแตกฉานทั้งในภาษามนุษย์และภาษาสัตว์	การสื่อสารโต้ตอบกับพญานันโทปนันทะ ตลอดการทรมาน ๗ ครั้งต้องมีการสื่อสารโต้ตอบกับพญานันโทปนันทะซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉาน จนกระทั่งพญานันโทปนันทะยอมกลับใจกลายเป็นผู้มีสัมมาทิจู
ปฎิภาณปฏิสัมภิกา พระโมคคัลลานะมีปัญญาแตกฉานในด้านปฎิภาณไหวพริบ แก้ไขปัญหาเฉพาะได้ทันเหตุการณ์และทันที่วาทะ ทำให้พ้นอันตรายจากพญานันโทปนันทะผู้มีฤทธิ์และมีเล่ห์เหลี่ยมมาก	การทรมานครั้งที่ ๖ การทรมานครั้งนี้ พระโมคคัลลานะได้แสดงให้เห็นปัญญาอันแตกฉานในข้อปฎิภาณไหวพริบรู้ทันเหตุการณ์ ๒ ครั้ง ได้แก่ - พญานันโทปนันทะคิดจะเคี้ยวพระโมคคัลลานะ จึงกล่าวเชิญให้ออกจากห้อง พระโมคคัลลานะรู้ทันอันตรายที่จะเกิดขึ้น จึงออกจากห้องพญานาคราชในทันที - เมื่อพญานันโทปนันทะไม่สามารถเคี้ยวพระโมคคัลลานะได้ทัน จึงพ่นลมใส่เพื่อหวังทำลายพระเถระเจ้า แต่พระโมคคัลลานะเข้าฌานสมาบัติได้ทันที่วาทะจึงพ้นอันตราย

๒. วิโมกข์ ๘

พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต] (๒๕๕๒, หน้า ๒๘๕) อธิบายคำ “วิโมกข์” ว่า “คือ ความหลุดพ้น หมายถึง ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ทั้งหลาย เพราะจิตนั้นยินดียิ่งในอารมณ์ที่กำลังกำหนด จึงน้อมดึงเข้าอยู่ในอารมณ์นั้น ในเวลานั้นจิตปราศจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย” วิโมกข์ มี ๘ ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ ๑. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (หมายถึง รูปฌาน ๔ ของผู้ที่ได้ฌาน โดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุในกายตัว เช่น สีผม เป็นต้น เป็นอารมณ์)

ขั้นที่ ๒. ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (หมายถึง รูปฌาน ๔ ของผู้ที่ได้ฌานโดยเจริญกสิณ โดยกำหนดอารมณ์ภายนอก)

ขั้นที่ ๓. ผู้มีใจตั้งใจไปว่า “งาม” (หมายถึง ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งามหมดจดเป็นอารมณ์ หรือตามคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ว่า ฌานของผู้เจริญ อปัมัญญา คือ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุpekขา เป็นอารมณ์ ซึ่งทำให้มองเห็นคนสัตว์ทั้งหลาย งดงามน่าชมไปหมด ไม่น่ารังเกียจเลย)

ขั้นที่ ๔. เพราะลวงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขมสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจในวัตถุสัญญา (ความกำหนดหมาย ภาวะที่เป็นต่าง ๆ) จึงเข้าถึง อากาสนัญญาตนะ โดยมนสิการว่า อากาศ (ช่องว่าง) หาที่สุดมิได้

ขั้นที่ ๕. เพราะลวงเสียซึ่งอากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง วิญญาณัญญาตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้

ขั้นที่ ๖. เพราะลวงเสียซึ่งวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง อากิจัญญาตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย

ขั้นที่ ๗. เพราะลวงเสียซึ่งอากิจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง เนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่

ขั้นที่ ๘. เพราะลวงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าสู่สัญญาเวทิตนโรธอยู่

วิโมกข์ ๘ ข้างต้น มีสาระสำคัญคือ การแสดงสมบัติทั้งหลายอย่างเป็นขั้นตอน ตั้งแต่วิโมกข์ขั้นที่ ๑ ถึงขั้นที่ ๓ เป็นขั้นหลุดพ้นในระดับรูปฌาน ๔ วิโมกข์ขั้นที่ ๔ ถึงขั้นที่ ๗ เป็นขั้นหลุดพ้นในระดับอรุณ ๔ เรียกรวมน่าวิโมกข์ ๘ นับเป็นการหลุดพ้นที่เรียกว่าสมบัติ ๘ เมื่อเข้าสู่วิโมกข์ ๘ ก็ จะเข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธหรือนิโรธสมบัติ ซึ่งเป็นขั้นที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้น และเมื่อรวมกับสมบัติ ๘ เรียกว่าสมบัติ ๕ หรืออนุพหุวิหาร ๕ ซึ่งพระบาลีกล่าวว่าผู้ที่จะได้ นิโรธสมบัตินั้นต้องเป็น เพราะอนาคามีหรือพระอรหันต์เท่านั้น ถ้าเป็นพระอริยบุคคลขั้นที่ต่ำกว่านี้ จะไม่สามารถเข้าถึงนิโรธสมบัติได้ อย่างไรก็ตาม การหลุดพ้นเข้าถึงวิโมกข์ ๘ นี้ นับเป็นการหลุดพ้นของจิตขั้นสูงสุดในฝ่าย

โลกียะ ด้วยกำลังสมาธิในฌานสมาบัติและเป็นไปชั่วคราวตราบเท่าที่อยู่ในฌานสมาบัติเท่านั้น จึงอาจเสื่อมหายได้ เพราะวิโมกข์ ๘ นี้ยังมีใช้วิมุตติที่เป็นความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสคือพระนิพพานอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต], ๒๕๕๒, หน้า ๒๘๕)

พระโมคคัลลานะเป็นผู้ที่เข้าถึงวิโมกข์ ๘ จึงนับว่าเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เพราะถึงพร้อมในทางธรรม กล่าวคือ เป็นพระอรหันต์ผู้เข้าถึงสัญญาเวทยตินิโรธ ทำให้ท่านมีกำลังจิตสูงกว่าพระสาวกองค์อื่นๆ เพราะดับเวทนาและสัญญาได้ จึงเป็นพระสาวกที่สมควรได้รับพระพุทธานุญาตให้เป็นพระสาวกผู้ทรงมานพยาวนาน โทปนนทะผู้มีฤทธานุภาพมากได้โดยไม่ได้รับอันตรายใดๆ

๓. อภิญญา ๖

ผู้ที่จะได้ภิญญานั้น จะต้องเป็นผู้เจริญภาวนาสมาธิจนสำเร็จได้รูปฌาน ๔ คือปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) ทุติยฌาน (ฌานที่ ๒) ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) และจตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) เป็นเบื้องต้น และหากได้รูป ๔ (ฌานที่ ๕ ถึง ฌานที่ ๘) คือ อากาสนัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อภิญญาตนะ และเนวสัญญานาสัญญาตนะ รวมเรียกว่า สมาบัติ ๘ จะช่วยให้สามารถสำเร็จภิญญาได้เร็วขึ้น

อภิญญา หมายถึง ความรู้ยิ่งยวด มี ๖ ประการ เรียกว่า อภิญญา ๖ (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต], ๒๕๕๒, หน้า ๒๑๒) ดังนี้

๑. อิทธิวิธี หมายถึง ญาณที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้เกินวิสัยของคนธรรมดา

๒. ทิพพโสต หมายถึง ญาณที่ทำให้หูทิพย์ สามารถฟังเสียงได้ ๒ อย่าง คือ เสียงมนุษย์ เสียงสัตว์ และเสียงทิพย์ ทั้งที่ใกล้และไกล

๓. เจโตปริยญาณ หมายถึง ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนได้ อันทำให้รู้จิตใจ รู้ความคิด รู้กิเลส รู้คุณธรรมของคนนั้น ๆ

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติ หมายถึง ญาณที่ทำให้นึกย้อนอดีตและระลึกอดีตชาติได้

๕. ทิพพจักขุ หมายถึง ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ สามารถเห็นรูปทิพย์ที่เกินกว่าตามนุษย์ธรรมดา หรือหยั่งรู้เหตุการณ์จำเพาะหน้าและที่จะเกิดขึ้นในอนาคต สามารถพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคตได้

๖. อาสวักขยญาณ หมายถึง ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

อภิญญา ๕ ข้อแรกเป็นขั้นโลกียะ ส่วนข้อสุดท้ายเป็นขั้นโลกุตระ คือ สามารถรู้ความสิ้นอาสวะกิเลส ความเศร้าหมองใจ ไม่มีจิตคิดเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป มุ่งสู่นิพพานเท่านั้น ตราบใดที่ยังไม่บรรลุนิวาสวักขยญาณ ตราบนั้นก็ยังเป็นอภิญญาขั้นโลกียะ เมื่อใดบรรลุนิวาสวักขยญาณ ก็จะได้ชื่อว่าสำเร็จขั้นโลกุตระ อภิญญาขั้นโลกียะนั้นไม่มั่งคง อาจเสื่อมหายได้ ถ้าสำเร็จถึงขั้นโลกุตระแล้ว อภิญญาจึงจะมั่นคงไม่เสื่อมสลาย (พระอริยคุณาธาร, ๒๕๕๓, หน้า ๑๖๗)

พระโมคคัลลานะนอกจากมีคุณวิเศษเรื่องปฏิสัมภิตา ๔ และวิโมกข์ ๘ แล้ว ในด้าน อภิญญานั้น ท่านยังได้อภิญญา ๖ คือมีฤทธานุภาพต่าง ๆ และบรรลุนิเวศญาณอีกด้วย จึงเหมาะสมที่จะเป็นผู้ปราบพญานาคราชตนนี้

เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องพบว่า พระโมคคัลลานะใช้อภิญญา ๔ ประการในการทรมาน พญานันโทปนันทนาคราช ได้แก่ **อิทธิวิธิ ทิพพโสต เจโตปริยญาณ และทิพพจักขุ**

ในการปราบพญานันโทปนันทะ พระโมคคัลลานะใช้อภิญญาข้ออิทธิวิธิเป็นส่วน ใหญ่ ในที่นี้จะขอกล่าวถึงอิทธิวิธิและประเภทของอิทธิวิธิโดยสังเขป ดังนี้

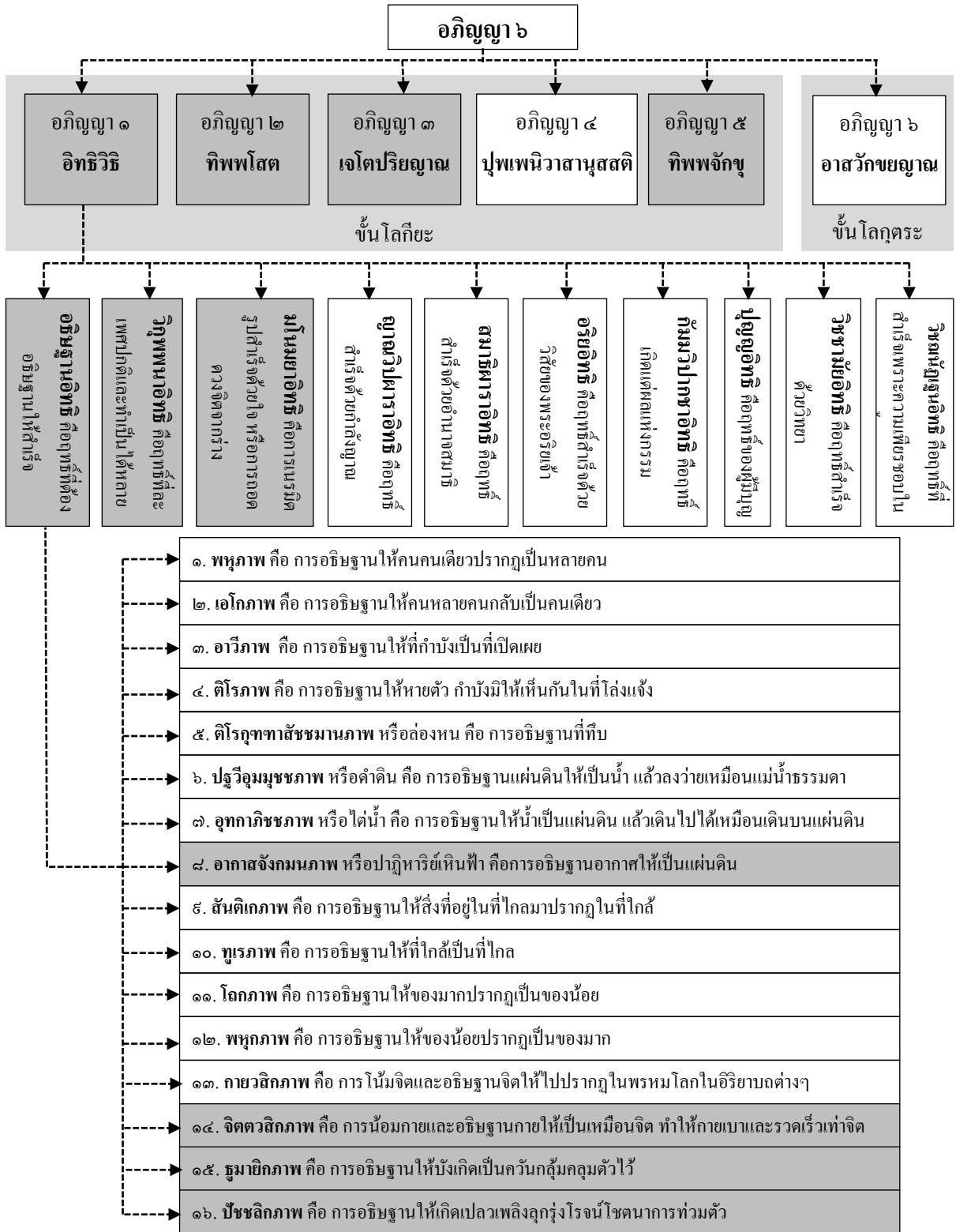
อิทธิวิธิ หมายถึง การทำสิ่งที่น่าอัศจรรย์สำเร็จได้เกินวิสัยของคนธรรมดา (พระอริย คุณาธาร, ๒๕๕๓, หน้า ๑๗๐-๑๗๑) หรือการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ฤทธิ์มีหลายประเภท ในพระบาลี จำแนกฤทธิ์ไว้ ๑๐ ประเภท (พระพุทธโฆสเถระ, ๒๕๕๓, หน้า ๖๕๖-๖๕๗) ดังนี้ ๑) **อิทธิฐานอิทธิ** คือฤทธิ์ที่ต้องอธิษฐานให้สำเร็จ ๒) **วิภูพณาธิธิ** คือฤทธิ์ที่แปลงเพศได้หลายอย่างและทำได้อย่าง ผลาดแสดง อาจแสดงเพศเป็นเด็ก นาค ครุฑ พรหม เทพเจ้า หรือเป็นมหาสมุทร ภูเขา กองทัพ ๓) **มโนมยาธิธิ** คือฤทธิ์ที่ทำให้เนรมิตรูปสำเร็จด้วยใจหรือสามารถถอดดวงจิตจากร่างและเนรมิตรูป ภายขึ้นได้อีกรูป ๔) **ญาณวิฬารอิทธิ** คือฤทธิ์สำเร็จด้วยกำลังญาณ ๕) **สมาธิฬารอิทธิ** คือฤทธิ์ สำเร็จด้วยอำนาจสมาธิ ๖) **อริยอิทธิ** คือฤทธิ์สำเร็จด้วยวิสัยของพระอริยเจ้า ๗) **กัมมวิฬากขาธิธิ** คือ ฤทธิ์เกิดแต่ผลแห่งกรรม ๘) **ปุณฺณอิทธิ** คือฤทธิ์ของผู้มีบุญ ๙) **วิชชาลัยอิทธิ** คือฤทธิ์สำเร็จด้วยวิทยา ๑๐) **วิชฌณฺญอิทธิ** คือฤทธิ์ที่สำเร็จเพราะความเพียรชอบในกิจนั้น ๆ

ในบรรดาฤทธิ์ทั้ง ๑๐ ประเภทนี้ มีฤทธิ์เพียง ๓ ประเภทแรก คือ **อิทธิฐานอิทธิ วิภูพ ณาธิธิ และมโนมยาธิธิ**เท่านั้นที่พระโมคคัลลานะใช้ในการทรมานพญานันโทปนันทะ

ฤทธิ์ประเภทแรกคือ**อิทธิฐานอิทธิ**ซึ่งเป็นฤทธิ์ที่ต้องอธิษฐานให้สำเร็จนั้น มีจำนวน ๑๖ ประเภท จากการศึกษพบว่า พระโมคคัลลานะใช้เพียง ๔ ประเภทเท่านั้น ได้แก่ **อากาศจกมน ภาพ หรือปาฏิหาริย์เห็นฟ้า** คือการอธิษฐานอากาศให้เป็นแผ่นดิน ทำให้เหาะเหินเดินอากาศได้ เสมือนอยู่บนแผ่นดิน **จิตตวลิกภาพ** คือ การน้อมกายและอธิษฐานกายให้เป็นเหมือนจิต ทำให้กาย เเบาและรวดเร็วเท่าจิต **ฐมายิกภาพ** คือ การอธิษฐานให้บังเกิดเป็นควันกลุ่มคลุมตัวไว้ และ **ปชชลิก ภาพ** คือ การอธิษฐานให้เกิดเปลวเพลิงลุกรุ่งโรจน์โชดนาการท่วมตัว

จากเรื่องอภิญญา ๖ ข้างต้น ขอสรุปประเภทของอภิญญา ๖ และประเภทของ อภิญญาที่พระโมคคัลลานะใช้ทรมานพญานันโทปนันทนาคราชดังแผนภูมิที่ ๑ ประเภทของอภิญญา ๖ และประเภทของอภิญญาที่พระโมคคัลลานะใช้ทรมานพญานันโทปนันทะ

แผนภูมิที่ ๑ ประเภทของอภิญญา ๖ และประเภทของอภิญญาที่พระโมคคัลลานะใช้
ใช้ทรมานพญานันโทปนันทะ

หมายเหตุ แสดงประเภทของอภิญญาที่พระโมคคัลลานะใช้ทรมานพญานันโทปนันทนาคราช
 แสดงประเภทของอภิญญาที่พระโมคคัลลานะมิได้ใช้ทรมานพญานันโทปนันทนาคราช

จากแผนภูมิที่ ๑ แสดงให้เห็นว่า พระโมคคัลลานะซึ่งได้อภิญญา ๖ ทั้งชั้น โลกียะ และโลกุตระแล้วนั้น ได้ใช้อภิญญาดังกล่าวเป็นบาทหรือฐานในการทรมานพญานัน โทปนันทะจนสำเร็จ ซึ่งประกอบด้วยอภิญญาชั้น โลกียะ ๔ ประการ คือ อิทธีวิธิ ทิพพโสต เจโตปริยญาณ และทิพพจักขุ ดังรายละเอียดตามลำดับเหตุการณ์ในเรื่องต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ ตารางแสดงอภิญญาของพระโมคคัลลานะตามลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง

เหตุการณ์ตามลำดับเรื่อง	ประเภทอภิญญา
เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระ โมคคัลลานะ ไปทรมานพญานัน โทปนันทะนาคราช เพราะทรงพิจารณาว่า พระเถระอยู่ในวิสัยจะทรมานได้แล้วนั้น พระเถระได้เนรมิตตนให้กลายเป็นรูปพญานาคราชอันเรื่องฤทธิ์ใหญ่โตกว่า พญานาคราชสองเท่าพันรอบเขาพระสุเมรุที่บ่วงพญานาคราชได้ ๑๔ รอบ และเนรมิตพังพานทับพังพานพญานาคไว้จนไม่สามารถทนทานได้	พระโมคคัลลานะได้เนรมิตกายเป็นพญานาคราชให้ใหญ่และยาวกว่าพญานัน โทปนันทะนาคราช แล้วพันทับร่างรอบเขาพระสุเมรุ ๑๔ รอบนี้ด้วย อิทธีวิธิ ชนิด วิภูพพนาอิทธิ คือ ฤทธิ์ที่สามารถแปลงร่างให้ใหญ่โตขึ้นได้
เมื่อพญานาคราชไม่สามารถทนทรมานได้ จึงพันพิษให้เป็นควันไปทั่วแดนโกฏิจักรวาล พระโมคคัลลานะก็ได้สำแดงมหิทธีฤทธิ์เป็นควันไปผลาญฤทธิ์พญานาคราช	การบังหวนควันของพญานาคราชและพระโมคคัลลานะนั้น ใช้ อิทธีวิธิ ชนิด อริฐานอิทธิ ชื่อ ธมยิกภาพ คือ ฤทธิ์ที่อธิษฐานให้บังเกิดควันกลุ่มคลุมปกปิดไว้ไม่เห็นกัน
พญานัน โทปนันทะนาคราชโกรธแค้นที่ไม่สามารถทำลายฤทธิ์ของพระ โมคคัลลานะได้ จึงเนรมิตไฟหวังจะเผาผลาญพระ โมคคัลลานะให้เป็นกัมมฐิติ พระโมคคัลลานะบันดาลไฟที่เป็นไฟแห่งความเมตตากรุณาไปดับไฟกิเลสของพญานาค	เมื่อสำแดงฤทธิ์เป็นควันทำลายกันไม่สำเร็จ ทั้งพญานาคราชและพระเถระก็ใช้ฤทธิ์แห่งไฟเผาผลาญกัน คือ ใช้ อิทธีวิธิ ชนิด อริฐานอิทธิ ชื่อ ปชชลิภาพ คือ การอธิษฐานให้เกิดเปลวไฟลุกเพื่อทำลายล้างกัน การใช้ อธิษฐานฤทธิ์ด้วยควันและไฟนี้ เป็นปาฏิหาริย์ที่ใช้ทรมานนาคร้ายเป็นสำคัญ เพราะนาคกลัวไฟ
พญานัน โทปนันทะนร้อนไม่ไหวขอให้พระเถระเลิกทรมานและแปลงกายกลับเป็นสมณะ พระเถระจึงได้กล่าวสั่งสอนพญานาคเพื่อให้ละพศ แต่ก็ไม่บังเกิดผล พระเถระจึงทรมานต่อด้วยการแสดงฤทธิ์เข้าออกจากหูและจมูกทั้งข้างขวาและข้างซ้ายของพญานาคราช จนได้รับความทุกข์เวทนาทุกขเวทนาทำให้พญานาคราชยิ่งอาฆาตพระเถระเพราะคิดว่าสิ่งที่ท่านกระทำมิใช่เพราะมีความกรุณาอย่างแท้จริง จึงตั้งใจจะลวงให้พระเถระเข้าไปในปากเพื่อจะเคี้ยวรังพระเถระให้แหลกละเอียด	การที่พระ โมคคัลลานะแสดงฤทธิ์เข้าหูขวาออกหูซ้าย เข้าหูซ้ายออกหูขวาของพญานาคราช แล้วเข้าจมูกขวาออกจมูกซ้าย เข้าจมูกซ้ายออกจมูกขวาของพญานาคราชนั้น พระโมคคัลลานะน่าจะใช้อิทธิวิธิ ชนิด อริฐานอิทธิ ชื่อ จิตตวลิกภาพ คือ ไปด้วยการอธิษฐานจิตให้กายไปได้รวดเร็วเท่าจิต ในพระบาลีกถาว่า จิตเป็นสิ่งที่เกิดดับได้เร็ว การเคลื่อนไหวของจิตจึงเร็ว การอธิษฐานให้กายไปเร็วเท่าจิตก็ทำให้กายของพระ โมคคัลลานะเคลื่อนเข้าและออกจากหูและจมูกข้างหนึ่งสู่อีกข้างหนึ่ง ได้อย่างรวดเร็ว การกระทำเช่นนี้ทำให้พญานาคราชได้รับความลำบากเจ็บปวดอย่างยิ่ง จึงคิดจะทำร้ายพระเถระด้วยการเคี้ยวด้วยเขี้ยวพิษทั้งสิ้น

ตารางที่ ๓ ตารางแสดงอภิญญาของพระโมคคัลลานะตามลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง (ต่อ)

เหตุการณ์ตามลำดับเรื่อง	ประเภทอภิญญา
<p>พระโมคคัลลานะเห็นว่าพญานาคราชยังมีได้ลดละมิจงหาวิธี จึงจำจะละพศพญานาคราชให้เด็ดขาด เพื่อให้พญานาคราชพ้นจากบาป และตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิให้ได้ จึงเข้าไปในปากอย่างรวดเร็ว โดยพญานาคราชขยำไม่ทัน แล้วเดินจงกรมในท้องพญานาคราช ทำให้ได้รับทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง จึงคิดจะเคี้ยวพระเถระเจ้าให้แหลกละเอียด เมื่อออกจากปากตนให้ได้ ครั้นแล้วจึงคิดลงให้ออกจากท้องตน ลั่นคำรำพึงของพญานาคราช พระเถระเจ้าก็ออกมาปรากฏอยู่ภายนอก โดยไม่ได้รับอันตรายจากเขี้ยวและลมพิษที่พ้นออกมาจากพญานาคราช</p>	<p>เหตุการณ์ที่พระโมคคัลลานะสามารถเข้าไปเดินจงกรมในท้องและออกจากท้องของพญานาคราชได้ น่าจะใช้<i>อิทธิวิธี</i> <i>ชนิดอภิญญาอภิญญา</i> <i>ข้อจิตตวิเสส</i> เช่นเดียวกับ การเข้าออกหูและจมูกพญานาคราชดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ เมื่ออิทธิฐานให้กายไปเร็วเท่าจิตก็ทำให้กายเคลื่อนเข้าไปเดินจงกรมในท้องและออกมาอย่างรวดเร็ว เสมือนการเคลื่อนที่ของจิต และเหตุที่พระเถระเจ้าออกมาจากท้องพญานาคราชได้โดยไม่ได้รับอันตราย ท่านน่าจะใช้<i>เจโตปริยญาณ</i> คือ ญาณที่สามารถรู้ใจพญานาคราชว่า คิดจะเคี้ยวร่างพระเถระให้แหลก จึงสามารถออกจากท้องนาคราชได้อย่างรวดเร็วและปลอดภัย</p>
<p>พญานาคราชรู้ว่าเหตุที่ไม่สามารถทำอันตรายพระโมคคัลลานะได้ เพราะพระโมคคัลลานะมีศักดิ์านุกาพมาก ถ้าต่อสู้ต่อไปก็คงถึงแก่ความตาย จึงเนรมิตกายให้มีขนาดต่าง ๆ จนถึงเล็กละเอียดแล้วหนีไป พระเถระเจ้าได้เนรมิตกายเป็นพญาคูรฑุติดตาม เมื่อพญานาคหนีไม่พ้นจึงยอมเนรมิตกายเป็นมามพเข้านมัสการพระเถระเจ้า</p>	<p>การเนรมิตกายของพระโมคคัลลานะเป็นพญาคูรฑุและพญานันโทปนันทะเนรมิตกายให้มีขนาดต่าง ๆ เช่นนี้ น่าจะใช้<i>อิทธิวิธีชนิดวิภูพนาอภิญญา</i> คือ ฤทธิ์ที่ละร่างจากเดิมเป็นร่างอื่นอย่างผดแผดง การที่พระโมคคัลลานะเนรมิตกายเป็นพญาคูรฑุ จนสามารถปราบพญานาคราชให้ละพศได้ เพราะพญานาคไม่สามารถหลบหนีพญาคูรฑุแปลง เพราะพระเถระเจ้าน่าจะใช้<i>ทิพพจักขุ</i>ที่ทำให้สามารถเห็นพญานาคได้ แม้จะแปลงร่างจนเล็กละเอียดก็ตาม</p>

เนื่องจากคุณวิเศษทั้ง ๓ ประการของพระโมคคัลลานะ คือ ปฏิสัมภีธา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพุทธวินิจฉัยมอบหมายให้พระโมคคัลลานะไปปราบพญานันโทปนันทนาคราชให้คลายจากมิจงหาวิธี ประกอบกับพระโมคคัลลานะเป็นพระอรหันตเจ้าที่มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ และสามารถเข้าฌานและออกจากฌานได้รวดเร็ว ดังเรื่องมหาโมคคัลลานเถรปาทานที่ ๔ ว่าด้วยบุพจริยของพระโมคคัลลานะกล่าวไว้ว่า ท่านได้อันตรธานจากพระเชตวันขึ้นไปในพรหมโลกได้รวดเร็ว เหมือน “บุรุษผู้มีกำลัง เขยียดแขนที่คู่ออกไป หรือคู่แขนที่เขยียดเข้ามา” (พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑, ๒๕๕๕, หน้า ๕๐๑) ฉะนั้นตอนที่พระเถระเจ้าเข้าไปเดินจงกรมในท้องพญานาคราชโดยพญานาคราชไม่ทันรู้ตัว และเมื่อพญานาคราชคิดจะทำร้ายพระเถระเจ้าด้วยเขี้ยวและลมพิษเมื่อจะออกจากท้อง แต่มีทันสิ้นกระแสความคิดของพญานาคราช พระเถระเจ้าก็ออกมาจากท้องพญานาคราชอย่างปลอดภัย เหตุที่ท่านเข้าและออกจากท้องพญานาคราชอย่างปลอดภัย เพราะท่านสามารถเข้าฌานสมาบัติ ๘ ได้ทันทีทันใด โดยเขี้ยวพิษและลมร้ายของพญานาคราชไม่ต้องกาย ดังข้อความว่า

อันว่าพระมหาโมคคัลลาน ชกเข้าชยานสะมาบัคคิ ในชัยณันนั้นแท้แล ๑ เตน โลมกุ
 ปมตติปิจาแลศุ น สกโกติ ๑ อันว่าพระญาสรราชราช กบมีอจยังกูรปเมศในพระกายา พระ
 มหาเถรให้จลาจลได้ ด้วยลมพายในนาสิกนั้นแล ๑ อวเสสภิกขุ กิร อาทีโต ปฏฐา ยสพทานิ
 ปาฎิทธิยานิ กาคุ่ สกุกณเอย์ อิท ปน ถาน์ ปตวา เอว จิปเป นสุสนติ โน หุตวา สมปชชิตุ น สิกขิส
 สนติ ๑ ตั้งใจได้ขึ้นมา อันว่าพระมหาเถรานุเถรทั้งปวงอันเศศ กอจซึ่งทำฤทธิเดชปราฎิหารยทั้ง
 หลาย หมายอันควรรทรมานพระญานาค จำเดอมแต่ภาคประธมมา อันว่าพระมหาเถรคณาทั้ง
 หลายนั้น ครั้นมาถึงในที่นี้ เมื่อทวิชีวหินทริยราชา จสลดมนาสาให้พินาศ กบมีอจเพื่อจเข้า
 ซึ่งสะมาบัคคิเขาเวให้ทันได้ ก็จะถึงซึ่งประไลยพิบัคคิ กมีด้วยอรรถดงนี้แล ๑ เตน ภควา เตส
 นาคราชทมนัน นานุชานาสิ ๑ เหตุการณ์ดงนั้น อันว่าสมเด็จพระสรเพชญบุรมนารรด จึงบมี
 ได้อนุญญาให้ทรมาน ซึ่งกรุงบาดาลอิศรา แก่พระมหาเถรทงหลาย หมายด้วยประการดงนี้แล

(หน้าปลาย ๔๗-๔๘)

ฉะนั้นการที่พระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้พระโมคคัลลานะผู้เป็นเอตทัคคะด้าน
 ฤทธิเป็นผู้ไปทรมานพญานาคราช จึงเป็นพระพุทธดำริที่มีเหตุอันสมควรยิ่ง

หลักธรรมสำคัญที่พระโมคคัลลานะใช้ในการทรมานพญานันโทปนันทะ : อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องให้ถึงอิทธิหรือธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ มี ๔
 ประการ คือ ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความคิดจดจ่อ) และวิมังสา (การ
 สอบสวนไตร่ตรอง) (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต], ๒๕๕๒, หน้า ๘๔๒)

อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมะที่สำคัญ เป็นธรรมะที่เป็นหนทางแห่งความสำเร็จ ผู้ที่ต้องการ
 ความสำเร็จจะต้องตั้งมั่นอยู่ในธรรมะนี้ซึ่งมี ๔ ประการ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้
 อรรถาธิบายไว้ในพุทธธรรม (๒๕๕๒, หน้า ๘๔๒-๘๔๖) ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความมีใจรักใคร่ในสิ่งที่ทำซึ่งต้องเป็นสิ่งที่ดีงาม หรือเกิดความพอใจ
 ใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำ ก็อยากให้งานนั้นบรรลุถึงจุดหมาย ดีงาม ประณีตและสมบูรณ์ ทั้งนี้
 ฉันทะจะต้องพอใจในสิ่งที่ดีงาม ต่างกับตัณหาซึ่งอยากได้สิ่งนั้น ๆ เพื่อตนเอง หรือความยิ่งใหญ่ของตน

๒. วิริยะ ความเพียร คือ ความอาจหาญ กล้าหาญบากบั่น ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวอุปสรรคและ
 ความยากลำบาก คนที่มีความเพียรดังกล่าว จิตใจจะแน่วแน่ มั่นคง ไม่ฟุ้งซ่าน ฟุ้งตรงต่อจุดหมาย
 ความเพียรจึงเป็นแรงหนุนไปสู่จุดหมายปลายทาง

๓. จิตตะ ความคิดจดจ่อ เอาใจฝักใฝ่ คือ ความมีจิตผูกพัน ใฝ่คิดเรื่องนั้นตลอดเวลา ใจจะอยู่
 กับงานไม่สนใจรับรู้เรื่องอื่น ๆ จิตจะแน่วแน่อยู่กับงานที่ทำ

๔. วิมังสา ความสอบสวนไตร่ตรอง คือ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตราหา
 เหตุผล หรือข้อขัดข้องในงานที่ทำ รู้จักทดลองคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุง การคิดพิจารณาใคร่ครวญ
 ต่อเนื่องด้วยจิตใจที่แน่วแน่นี้ ทำให้กิจการงานบรรลุความสำเร็จในที่สุด

อิทธิบาท ๔ ข้างต้น เป็นธรรมที่เกี่ยวพันกันอย่างต่อเนื่อง เมื่อเกิดฉันทะมีใจรักแล้ว ก็ทำให้พากเพียร เมื่อพากเพียรก็เอาใจจดจ่ออยู่เสมอ และเป็นทางให้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองเมื่อเกิดปัญญา ในที่สุดก็งานนั้นก็สำเร็จลุล่วงได้ดี ฉะนั้นการปฏิบัติอิทธิบาททั้ง ๔ ข้อ จึงเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิควบคู่ไปด้วย

เรื่องนั้นโทปนนทสูตรคำหลวง ได้กล่าวถึงธรรมะเรื่องอิทธิบาท ๔ ในการทรมานพญานันโทปนนทนาคราชครั้งที่ ๕ ของพระโมคคัลลานะ กล่าวคือ เมื่อพระโมคคัลลานะทรมานพญานาคราชด้วยการเข้าออกหูและจมูกทั้งข้างขวาและข้างซ้าย ทำให้พญานาคราชได้รับความทุกข์ทรมานอย่างมาก จึงอาฆาต คิดลวงให้พระเถระเข้าไปในปากเพื่อจะขย้ำร่างพระเถระเจ้า แต่พระเถระเจ้าสามารถเข้าไปในปากนาคราชได้อย่างปลอดภัย แล้วเดินจงกรมอยู่ในท้อง ในช่วงนี้พระพุทธรเจ้าทรงหยั่งรู้ด้วยทิพยญาณว่า พญานาคราชมีจิตคิดจะเคี้ยวร่างพระเถระเจ้าอีกครั้งเมื่อออกจากปากพญานาคราช อันจะทำให้พระโมคคัลลานะได้รับอันตราย จึงทรงส่งฉัพพรรณรังสีเตือนพระเถระเจ้าให้ตั้งจิตมั่นอยู่ใน “พระธรรม” เพราะนาคราชมีฤทธิ์มาก ดังความว่า “คุณกรมหาโมคคัลลาน ท่านจงมีจิตคำนึงซึ่งพระธรรมไว้ในหฤถยา อันว่าบรรณะเคนทราธิบดี เขามีฤทธิ์มหิมาแล” (หน้าปลาย ๔๒-๔๓)

พระพุทธรเจ้าได้ทรงเตือนพระเถระเจ้าให้ “มีจิตคำนึงซึ่งพระธรรมไว้ในหฤถยา” นั่นคือทรงเตือนให้พระเถระเจ้าเจริญอิทธิบาท ๔ ให้แน่นแน่ เพราะทรงเกรงว่าพระเถระเจ้าจะได้รับอันตรายจากจิตอาฆาตของพญานาคราช ส่วนพระเถระเจ้าได้ทูลตอบพระพุทธรเจ้าว่า ไม่ต้องทรงกังวล อิทธิบาท ๔ นี้ ท่านได้เจริญภาวนาและเพียรกระทำต่อเนื่องสม่ำเสมอ พญานาคราชไม่สามารถทำอันตรายได้เลย และยังสามรถทรมานนาคราชในบาตาลได้อีกนับแสนตัว

การที่พระพุทธรเจ้าทรงเตือนให้พระโมคคัลลานะเจริญอิทธิบาท ๔ ให้แน่นแน่ แสดงให้เห็นว่า อิทธิบาท ๔ นี้ เป็นธรรมะประการสำคัญที่จะทำให้พระเถระเจ้าประสบความสำเร็จในกิจที่กระทำ นั่น คือ คลาดแคล้วจากเขี้ยวพิษของพญานาคราช และสามารถบรรลุผลสำเร็จให้พญานาคราชคลายจากมิถิยาเป็นสัมมาทิฐิได้ ดังจะเห็นว่า หลังจากเหตุการณ์นี้ พญานาคราชก็รับรู้ว่า พระโมคคัลลานะมีศักดิ์านุภาพยิ่ง จึงยอมเข้านมัสการพระเถระเจ้าในที่สุด

อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมะให้ประสบความสำเร็จ พระพุทธรเจ้าตรัสเรื่องอิทธิบาทไว้สัมพันธ์กับเรื่องสมาธิ เพราะอิทธิบาทเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิ และเมื่อเกิดสมาธิแล้วก็จะนำไปสู่ผลสำเร็จของงานทั้งปวง ฉะนั้นเหตุที่พระโมคคัลลานะปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายจากพระพุทธรเจ้าครั้งนี้ได้สำเร็จ เพราะพระเถระเจ้ามีอิทธิบาท ๔ เป็นปกติในใจ กระทำอย่างสม่ำเสมอและตลอดไป ดังความว่า

อันว่าพระอิทธิบาทาทังสี่ ข้าพระพุทธองค์นี้ทำให้เป็นที่ตั้ง แลยังให้เปนที่ดำเนินอรรถ ได้กทำให้จำเรอนนิรันดร แลเปนอดิสรณด้วยดีก็มีแท้ แม้อันว่านโทปนนท อันมหิมาฤทธิ์ ผู้เดียวนี้ยกไว้เล่า แลข้าพระพุทธเจ้าผู้หนึ่ง อาจจึงซึ่งจักทรมาน ซึ่งกุชคินทรในบาตาลทั้งหลาย หมาย

เหมือนนนโทปนันท ได้แลร้อยพันพันถึงแสนหนึ่งกิติ สมเด็จพระผู้มีพระภาคยุด์คมา อย่าได้
มีพุทธหฤทยาอาไสย กังวลในข้าพระพุทธของคณี่เลย

(หน้าปลาย ๔๓-๔๔)

อิทธิบาท ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง มีปรากฏในเรื่องนนโทปนันทสูตรคำ
หลวง และเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ที่แสดงให้เห็นว่า หากทุกคนใช้อิทธิบาท ๔ ใน
การทำงาน ย่อมสำเร็จในกิจทุกอย่าง รวมทั้งผู้ที่เจริญภาวนาเพื่อบรรลุพระนิพพาน อันเป็น
จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าเหตุใดพระพุทธเจ้าถึงไม่มีพระพุทธานุญาตให้
พระสาวกอื่นๆ ไปทรมานพญานันโทปนันทะ แต่มีพระพุทธานุญาตให้พระโมคคัลลานะเป็นผู้ไป
ทรมานพญานันโทปนันทะเท่านั้น ผลการศึกษาพบว่า พระโมคคัลลานะมีคุณสมบัติทางธรรมสำคัญ
๓ ประการ คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ นั่นคือพระโมคคัลลานะมีปัญหาและ
ความสามารถพิเศษในการสั่งสอนผู้อื่น เป็นผู้สามารถอธิบายขยายความข้อธรรมต่างๆ ได้ลึกซึ้ง มี
ปัญญาแตกฉานสามารถเข้าใจภาษาต่างๆ รวมทั้งสามารถสื่อสารภาษาสัตว์ คือโต้ตอบกับพญา
นันโทปนันทะได้ และมีปฏิภาณไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันต่อเหตุการณ์ ปฏิสัมภिता ๔ นี้เป็น
คุณสมบัติสำคัญที่พระโมคคัลลานะถึงพร้อมเป็นประการแรก ประการที่สองพระโมคคัลลานะเป็นผู้
ที่เข้าถึงวิโมกข์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมขั้นการหลุดพ้นของจิตขั้นสูงสุดในฝ่ายโลกิยะ ทำให้ท่านมีกำลังจิตสูง
กว่าพระสาวกองค์อื่นๆ ประการสุดท้ายพระโมคคัลลานะยังได้อภิญญาคือความรู้ยิ่งยวด ๖ ประการ
โดยเฉพาะญาณ ๔ ประการที่ใช้ในการทรมานพญานาคราช อันประกอบด้วยอิทธิวิญาณที่แสดง
ฤทธิ์ได้ ทิพพิไสตญาณที่ทำให้หูทิพย์ เจโตปริยญาณที่ทำให้กำหนดใจคนได้ และทิพจักขุญาณที่ทำให้
มีมีตาทิพย์ ประกอบกับพระโมคคัลลานะเป็นพระอรหันต์เจ้าที่มีความเชี่ยวชาญในสมาบัติ ๘
สามารถเข้าฌานและออกจากฌานได้รวดเร็ว จึงสามารถปราบพญานันโทปนันทนาคราชได้ โดยท่าน
ไม่ได้รับอันตราย

นอกจากธรรมอันเป็นคุณวิเศษ ๓ ประการดังกล่าวแล้ว ท่านยังเป็นผู้ที่เจริญทางพระอภิธรรม
ข้ออิทธิบาท ๔ คือ จันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา นี้ได้ตลอดเวลาและสม่ำเสมอ ทำให้พระโมคคัลลานะ
สามารถละพศของพญานันโทปนันทนาคราชได้ในที่สุด

ด้วยคุณวิเศษข้อปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ รวมทั้งหลักธรรมข้ออิทธิบาท ๔ ทำ
ให้พระโมคคัลลานะเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่สุดที่ได้รับพระพุทธานุญาตจากพระพุทธเจ้าให้ไป
ปฏิบัติพุทธภาระสำคัญแทนพระองค์ในการคลายพศของพญานันโทปนันทนาคราชจากมิถุนาที่ฐิผู้
สัมมาทิฐิ และตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ และด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวถึงทรงยกย่องในพระโมคคัลลานะ
เป็นเอตทัคคะด้านมีฤทธิ์มาก

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (๒๕๔๕). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา*. เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๔๖). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๔๖). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๕๒). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๖). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ ๓๗. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ ร่วมกันกองทุนเกือโลก (ป.อ.ปยุตฺโต).
- _____. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพฯ : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตฺโต].
- พระพุทธโฆสเถระ. (๒๕๕๓). *กัมภีร์วิสุทธิมรรค*. พิมพ์ครั้งที่ ๕. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร. กรุงเทพฯ : บริษัทธนาเพลส. (พิมพ์เนื่องในโอกาสอายุวัฒนมงคลครบ ๘๐ ปี พระธรรมสุธี (พีร์ สุชาติเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ นายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร ๓๑ ตุลาคม ๒๕๕๓)
- พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส). (๒๕๕๓). *ทิพยอำนาจ*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พุทธชัยมงคล ๘ (คำแปลบทพาหุง) ขุนประพันธ์เนติวุฒิและนายคำ ศาสนดิลก แปล กับปาฐกถาเรื่อง ชัยชนะของพระพุทธเจ้า ของพันโทปิ่น มุทุกันท์*. (๒๕๐๒). พระนคร : ม.ป.ท. (คณะศึกษานุศิษย์พิมพ์สนองพระคุณเนื่องในวันคล้ายวันเกิดปีที่ ๘๐ ท่านอาจารย์หลวง สออบถูกระบิล (เทียน เกตุนุติ) ณ โรงเรียนพลิชยการ พระนคร วันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๒)
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๔๕). *พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓ ตอนที่ ๔*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๔๔). *พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สารประเสริฐ, พระ. (๒๕๕๖). *ชนะแปดทิศ พิชิตแปดสถานการณ*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). (๒๕๕๑). ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

..... . สัมมาทิฎฐิ. (๒๕๕๐). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เอกสารโบราณ

“นันทโปกปนนทสูตรคำหลวง.” สมุดไทยขาว. อักษรไทยและอักษรขอม. ภาษาไทยและภาษาบาลี.

เส้นรงค์. พ.ศ. ๒๒๗๕. เลขที่ ๑๒๐. หอสมุดแห่งชาติ.

“พาทูฎีกา.” ใบลาน. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เลขที่ ๑๑๗๑๘/๑-๘. หอสมุดแห่งชาติ.